

**Феноменът „кибертормоз“ – съвременна наративна форма на агресивност в
училищна среда**

**The Cyberbullying Phenomenon – Contemporary Narrative Form of Aggression
in the School**

Русанка Манчева

Rusanka Mancheva

катедра „Психология, Югозападен университет „Неофит Рилски“

Department of Psychology, South-West University "Neophyte Rilski"

Бележки за автора

Русанка Манчева 0000-0002-1655-2788

Русанка Манчева е доцент в катедра Психология в Югозападен университет „Неофит Рилски“ Благоевград, София.

Няма конфликт на интереси.

Кореспонденцията, свързана с тази статия да бъде адресирана до Русанка Манчева, 2700 Благоевград, ул. Иван Михайлов № 66, ЮЗУ „Неофит Рилски“. Email: r.p.mancheva@swu.bg

Author Note

Rusanka Mancheva <https://orcid.org/0000-0002-1655-2788>

Rusanka Mancheva is associate professor in Department of Psychology at The South West University “Neophyte Rilski” Blagoevgrad

She has no known conflict of interest to disclose.

Correspondence, concerning this article should be addressed to Rusanka Mancheva, South West University “Neophyte Rilski”, 2700 Blagoevgrad, 66 Ivan Mihailov Str. Email: r.p.mancheva@swu.bg

Резюме

Развитието на интернет мрежите безспорно увеличава информираността на всеки човек, който ги ползва. Доколкото, обаче, възприеманата информация доставя само положителни преживявания, зависи от нейното съдържание. Всеки човек предпочита да чете за себе си или да вижда себе си в интернет пространството приоритетно в положителна светлина. Интернет общуването, обаче, дава и друга възможност – възникналите негативни отношения от реалната среда на общуване, да се пренесат в киберпространството. Явлението, свързано с причиняването на болка, вреда, демонстрацията на омраза и вражда, чрез възможностите на социалните интернет мрежи, се обозначава като кибертормоз. Той е съвременна форма на изпращане и приемане на информация, която от момента на разпространението си има за цел да нарани, сплаши получателя или да го злепостави пред повече хора. В статията се предлагат резултати от проведено изследване с ученици от различни училища в България. Независимо от това на каква възраст и от какъв пол са учениците, най-силен ефект на промяна, настъпва в поведенческите им реакции. Негативните преживявания и неудовлетворението от случващото се, прави жертвите неуверени. Учениците, които са в позицията на жертви, като следствие от кибертормоза, загубват желание да ходят на училище, затварят се дори и за приятелите си, занемаряват академичната си подготовка, повече стоят у дома, гледат повече телевизия, избягват обществото на съучениците си, намаляват активността си в интернет. Тази им затвореност и ограничение от контакти засилва преживяванията им. Момчетата, жертви на кибертормоз, са по-склонни да се обърнат за помощ към родителите си в сравнение с момчетата.

Ключови думи: ученици, кибертормоз, интернет пространство, жертва

Abstract

The development of internet networks has undoubtedly increased the awareness of everyone who uses them. How far, however, perceived information delivers only positive experiences depending on its content. Everyone prefers to read for himself or herself or see himself or herself on the internet in priority in a positive light. Internet communication, however, also provides another opportunity - the negative relationships that have arisen from the real communication environment to be transmitted into cyber-

space. The phenomenon of causing pain, harm, demonstration of hatred and enmity through the capabilities of social internet networks is referred to as cyberbullying. It is a contemporary form sending and receiving information, which, since its distribution, aims to injure, frighten the recipient or embarrass him in front of more people. The article presents the results of a study conducted with students from different schools in Bulgaria. No matter what age or gender the students are, the strongest effect of change occurs in their behavioral responses. Negative experiences make the victims unsure. Students who are victimized by cyberbullying lose their desire to go to school, they even close for their friends, neglect their academic preparation, more at home, watch more TV, avoid the society of their classmates, reduce their internet activity. This closeness and contact limitation enhances their experiences. Girls' victims of cyberbullying are more likely to turn to their parents for help than boys.

Keywords: students, cyberbullying, internet space, victim

ARTICLE INFO:

Original Article

Received: 08, 02.2020

Revised: 16, 02.2020

Accepted: 24, 02.2020

Феноменът „кибертормоз“ – съвременна наративна форма на агресивност в училищна среда

Съвременната пост модернизация стимулира развитието на интернет мрежите, като начин за информиране на съвременния човек. Едно и също послание се получава от много хора, а неговото съдържание едновременно повлиява перцепциите, оценките и активността им. Интернет информацията не само направлява, но и контролира поведението на съвременния човек. От малки децата свикват с „множествената функционалност“ на интернет пространството и затова не толкова комуникират, колкото се забавляват с електронните устройства. Причината за това е в същността на киберпространството - то формира един виртуален свят, съществуващ заедно с реалния и създаващ виртуална реалност в която се експонират снимки, видеоклипове, преживявания, чувства и мисли, независимо от тяхното съдържание. За да бъде уверен в достоверността на възприеманата информация, всеки човек проявява голямо доверие в източника или формата, чрез която я получава. В личностната си готовност за това, рядко си задава въпроса за значимостта на нейното присъствие в пространството, а като ползвател на информацията решава как да се възползва или да се откаже от нея. Същото се отнася и за източника на информация, който като активен „виртуален субект“ решава каква информация да „изпрати“, към кого да я насочи и какъв да бъде нейният ефект. Обикновено очакванията, за последния, са доста големи. Доколко това се контролира все още е обект на дискусии, както дискуссионен остава и въпросът доколко големината на информацията повлиява продължителността и във времето.

Освен положителните възможности на социалните мрежи все по-често се наблюдава явление, което променя личностния им смисъл. Негативните форми на междуличностни отношения се прехвърлят в тях и стават достояние на много хора. Все още не съществува международен консенсус относно определението за подобен информационен поток, заливащ мрежите и създаващ усещането за електронна заплаха. Онова, обаче, което не се отрича е наличието на специфична нова съвременна форма на агресия, враждебно поведение, чиито носител използва електронните средства, за да удовлетвори свои желания или потребности, да нарани, сплаши, обиди или злепостави

някого. Като „агресивен инструмент“, този тип активност е многолика, тя не винаги се повтаря, както и изразеността на враждебността не винаги е еднаква. Все пак такава форма на активност, при която се използват като средство възможностите, предлагани от съвременните комуникационни технологии – интернет и мобилни телефони, за нанасяне на вреда на друг човек приема определението кибертормоз. В повечето случаи кибертормозът е продължение на социалния (индиректен) тормоз и е свързан с търсене на публична възможност за унизяване, негативно повлияване на самочувствието и увереността на личността, която в тази си позиция изпълнява (без да желае) ролята на жертва. Кибертормозът е личностната активност с негативна насоченост, която чрез широтата на социалните мрежи (публикуване на клевети или лъжи, разпространяване на слухове), видеоклипове в различни портали в интернет или по телефона (нежелани обаждания или SMS -си с неприлично съдържание) има за цел да навреди на някого, без той да знае или да има представа за лошите намерения на източника. „Жертвата“, в повечето случаи, не знае за „атаките“, но се познава с „източника“ в реалния живот. Те обикновено са част от една обща среда – работна, училищна, квартална, етническа, религиозна или социокултурна. Негативната информация не просто се „хвърля“ в пространството, тя е свързана с определена личност или група от хора.

От гледна точка на социалната оценка, явлението кибертормоз се свързва с резултата от ефекта му върху жертвата, нейното поведение, както и това на тормозещия, тъй като активността е умишлена и повтаряща се. В повечето случаи кибертормозът е умишлена агресия. Тя се проявява от един човек или група, чрез новите технологични открития. Важно е честото и използване по различно време, срещу жертва, която не може лесно да се защитава (Smith et al., 2008). Това се случва чрез използване на интернет или други цифрови медии за обида или заплашване на някого (Slonje et al., 2013), ситуация при която едно дете, в пубертета или пред юношеството е измъчвано, заплашено, тормозено, унижено, притеснено целенасочено от друго дете публично (Juvoven et al., 2008).

Още през 1994 година Dan Olweus, като разглежда насилието в училищна среда, дефинира тормоза по-цялостно - като агресивно поведение с насоченост, включваща

многократно повторение на негативна активност (обиди, заплахи, дискриминация). Формата на сплашване е както пряка, така и непряка (Olweus, 1994). Кибертормозът е агресивна активност, непосредствена проява на агресивно поведение в различни форми – телесна активност, вербална агресия, индиректна агресия и др. Предполага се, че повишените когнитивни и социални способности, спомагат за намаляване използването на физическото насилие (и демонстрацията му в мрежите) и отстъпват място на вербалното и социално насилие. Преките форми на агресия се ползват повече от децата, докато юношите и възрастните използват повече непреки форми на сплашване (Nishina, Juvonen, Witkow, 2005). Механизмите, за това, са свързани с психо-социалното съзряване, принудителното подчинение на социалните правила, опита и интеграцията в нови социални среди и кръгове. Така пренасянето на заплахата или обидата в социалното пространство придобива по-голяма видимост, независимо, че „публиката“ е невидима, но насилникът знае нейното присъствие. Затова социалният контекст на тормоза придобива широки измерения. Установено е, че с течение на времето формите на агресивността и тормоза от подрастващите, не се променят особено, а се запазват относително еднакви при агресорите от различни страни (Craig et al., 2009). Поведението на жертвите също не се повлиява от социалните или културни условия. Като форма на агресивност за кибертормоза са актуални също трите елемента на сплашването, предложени от D. Olweus (1993), които са в основата му – неефективност на властта, намерение и повторение на феномена. Към спецификата на съвременните социални мрежи могат да се добавят и още два, които конкретно се използват за оценка на възникналия агресивен инцидент: анонимност и разкриване на епизода. Проведено изследване в шест европейски страни за идентифициране на електронното насилие (като електронен тормоз) сред подрастващи на възраст 11-17 години показва, че в различните страни има различно разбиране и тълкуване на явлението. Поставените критерии (умисъл, дисбаланс на властта, повторение, анонимност и публичност спрямо частност) в комбинация с набор от 32 сценария, обхващащи диапазон от четири типа поведение (двигателна активност, визия, изолация и интерпретиране на роля) показват наличните разлики. Обхватът на извадката е голям (295 италианци, 610 испанци, 365 германци, 320 шведи, 336 естонци и 331

французи) Неоднозначно е разбирането и за дисбаланса на силите, както и нивото на умисъл и анонимността. Дескриптивните честоти на описанието, на различните типове поведение, включват нееднозначното разбиране на изолацията като форма на кибертормоза. Обща е подкрепата за повторението и публичността (Menesini, Nocentini, Palladino et al., 2012). Независимо от разликите кибертормозът се оценява, като осъзнато враждебно поведение в което, преди всичко, подрастващият използва електронни средства. (Notar, Padgett, Roden, 2013). Разликите са в детайлите на намеренията и повторенията. Това определя различното възприемане на инцидента, на онова, което поставя началото на възприемането на информацията и процеса на интернет тормоза, защото агресивното намерение може да включва елемента на повторение, но може и да се търси само моментен ефект. Във втория случай честотата на проявите намалява, тъй като резултатът, върху жертвата, се постига само с 2-3 послания или един единствен видеоклип. Това, обаче не намалява неравенството на силите, на неспособността на жертвата да противодейства на тормозещия. При класическия тормоз има превъзходство (позиционно, времево) над нея, независимо от това дали е физическо, социално или психично. При кибертормоза неравенството на силите не е толкова ясно, защото в киберпространството се търси повече емоционален ефект. Оценката на инцидента, по отношение критерия за неравенство на силите е по-зависима от въздействието върху жертвата и степента, която ѝ позволява да реагира и да отстрани заплахата. (Menesini, Nocentini, Palladino et al., 2012). Осъзнатото намерение, желанието за нанасяне вреда на жертвата са основни в готовността за сплашване, която в киберпространството се размива. Всеки направен коментар на злонамерен клип, нанася първо морална и след това психическа вреда, но те могат да не постигнат ефекта си за сплашване, за разлика от ситуация при която сплашването може да се постигне само с една дума, без пояснения. Специфична особеност е, че намерението и ефекта могат да се разминават, но желанието и готовността за действията не. Когато действията са неволни или са направени като шега или игра, дори и агресорът може да не очаква ефекта от сплашването, защото не е имал намерението за него. Независимо от намерението обаче, нараняването на жертвата не се променя.

Анализът на функциите на кибертормоза показва огромната значимост на повторението на причиняваната вреда, чрез разпространението на информацията в пространството. Това го доближава до класическия тормоз, който се изразява именно в процесуалността на повторението. Тази функция конкретно се обезпечават от интернет мрежите. Едно послание, съобщение, информация се оповестява публично от насилника и се възпроизвежда толкова пъти, колкото той желае или колкото са технологичните възможности за това. Обхватът е както в интензивността, така и във времевите граници. Възпроизвеждането може да е след часове, дни, месеци и дори години. Дори и авторът да ги изтрие, копирането и възпроизвеждането не спират. Така сплашването или идеята за него, не спира своето въздействие върху жертвата, макар и след еднократното експониране, то е безкрайно и това прави кибертормоза силно ефективен във времето. Свободното широко разпространение на информацията, злепоставянето, заплахата разширяват обхвата на въздействието си и върху случайни хора, които познават жертвата или се поставят на нейното място. Така ефектът се увеличава многократно. Независимо, че трудно могат да се степенуват, анонимността е най-важната функция на кибертормоза. При класическия тормоз жертвата познава насилника си и той знае как да я постави в тази и позиция. При използване на електронни устройства насилникът може да е неизвестен или да се представя под фалшиво име, неизвестни остават и неговите намерения и готовността му за бъдеща активност. Известно е само желанието му за нанасяне на психична или социална вреда, а от това, че трудно се идентифицира, самият той се изкушава към повторение на действията си. Това води до допълнително напрежение в жертвата. Анонимността предизвиква усещане за страх или невидима заплахата. Липсата на информираност травмира жертвата, тя „търси“ насилника навсякъде и очаква „нападение“ от близки и непознати. Ако го разпознае обмисля как да се защити или отговори „на удара“, но ако не се случи, страхът остава и повторението го засилва.

При класическия тормоз реакцията е моментна и временна, докато при кибертормоза времето за реакция, зависи от субективната готовност на жертвата да отговори на нападението. Бързото, почти моментално разпространение на съобщението прави жертвата още по-беззащитна и преживяването на щетата по-голямо. Силата, която

дава интернет анонимността, повлиява усещането за надмощие у тормозещия, за могъщество, формира чувство за недосегаемост и стимулира желанието за демонстрация на власт. Това желание е в съчетание с безнаказаността и увеличава вероятността от сплашване и по този начин и от неприятни последици (Notar, Padgett, Roden, 2013).

Силата на виртуалното пространство се използва приоритетно от хора, за които то е значимо, чрез него те се чувстват уверени и информирани. Онлайн активността прави човек информационно комфортен. Той лесно приема свободата в интернет пространството, затова ограничава самоконтрола си за възприемането на каквато и да е информация. Причините за това са много – субективни, социални, технологични, икономически и др. За разлика от позитивните контакти, които макар и моментни създават емоционален комфорт, негативните въздействат точно обратно – създават напрежение и негативно отношение. Интернет насилието изпълнява второто. Насилникът - агресор намира нова форма за „разправа“ с противника или жертвата си, тъй като не е в състояние да се справи в реалната среда или получените резултати в нея не го удовлетворяват. Субективно това е следствие от различни дефицити – време и личностен капацитет, свързан с налични умения за разрешаване на проблеми.

Кибертормозът в училищна среда

В ученическата възраст личността пребивава в училищна среда по задължение и много рядко с огромно желание. Дори и да осъзнава значимостта на училището, като място за получаване на знания, на преден план остават междуличностните отношения. Възникнали конфликти или напрежения формално се ограничават от училищните правилници и затова „излизат навън“. Търсенето на „виртуална ефективност“ е специфична възрастова особеност за периода на пубертета и юношеството, тя е различна форма на социална изява, възможност за себедоказване или търсене на социална подкрепа. При реалния тормоз в училище жертвата е в пряк контакт с агресора, но може и това да не е така, докато при кибертормоза жертвата в повечето случаи не знае, че е такава (поне в училищна среда). Това е доказателство за неувереността на агресора и готовността му за търсене на социален резонанс от собствената си активност, спрямо нея. Виртуалната сцена се превръща във вид социална и агресорът-ученик смята, че я

режисира, като определя участващите и ролите, които им приписва в пространството.

Съвременните технологии позволяват на учениците, които имат проблеми в общуването помежду си, да избягват откритото противопоставяне. Техните виртуални мнения и оценки се четат или гледат от околните, което разширява проблема и участниците в него, поляризират се мненията и вместо да се разреши, той се разраства. Именно това дава възможност тормозът в интернет пространството, да се превърне в индиректна форма за демонстриране на негативни отношения, като агресорът може дори да приема ролята на езекутор, на обвинител, на разпоредител, на наказващ и дори на изпълняващ. Езикът на омразата от училищната среда се прехвърля в средствата за масова комуникация. По данни на УНИЦЕФ в България, учениците на възраст 10 -14 години споделят, че поне един път през учебната година са били подложени на кибертормоз. Почти 1/3 от учениците на 14 години са тормозени чрез мобилни телефони или през интернет. Подобна констатация е доказателство, че училищният климат с ниско ниво на контрол върху агресивното поведение, свързано и с тормоза, се характеризира с високи нива на сплашване. Училищата в които има интензивни конфликти или лошо организирана училищна среда има и по-високи нива на тормоз в сравнение с тези, които се характеризират с положителен климат и хармонични взаимоотношения между учениците (Kasen et al., 2004). Отрицателният климат на взаимоотношения, между учениците, също повлиява тормоза (Brand, Felner, Shim et al., 2003). При намалена толерантност към престъпността, интернет заплахите се увеличават, а намаляват когато в училището има атмосфера на доверие и приемане свободата на другите (Olweus, Limber, 2010). Може да се каже, че киберпространството създава условия лошите училищни практики на взаимоотношения да продължат да съществуват в пространството след напускане на училищната сграда. Агресорите-ученици пряко са заинтересовани заплахите им да стигнат до „адресанта“, като за тях знаят и други, независимо от това дали са заинтересовани или не. Те субективно тълкуват информацията, която са предоставили в интернет пространството и затова могат не само да не приемат, но и погрешно да възприемат отговорите, които получават от там (Camodeca, Goossens, Schuengel, Terwogt, 2003). Кибер тормозещите ученици трудно разбират чувствата на

другите и също трудно променят образа, който са си съставили за своята жертва и нейните поддръжници. Това е форма на „социална слепота“, която ги насочва към насилствената активност (Randall, 1996). Възможно е и друго - агресорът не само да разбира и тълкува обратната социална информация, но и да притежава способността да я управлява в своя полза. Това му помага да разпознава кои хора са по-слаби не толкова на физическо, колкото на социално и емоционално ниво. Възприемайки чувствата на другите той избира конкретна цел – жертва, която няма да реагира динамично и няма да има подкрепата на класа, на хората около него (Sutton, 2001). Извършителят на кибертормоза притежава развита способност за възприемане на силните и слаби страни на другите. Той умее да ги манипулира успешно, разчита социалните и житейските им сценарии и съобщения и може да предсказва поведението им, докато жертвите му не притежават подобни способности. Тази особеност прави тормозещия активен и последователен в действията си.

В рамките на училищната среда кибер тормозът все по-често е срещаната форма на нарушени взаимоотношения в училищна среда. Учениците го използват, спрямо връстниците си в две посоки - когато искат да укрепят социалното си влияние (в класа или училището) или да „проверят“ подкрепата си от околните. Доминиращата си позиция, спрямо жертвата, демонстрират чрез по-малко осъдителни начини за налагане или непряко сплашване. Тъй като всяка една училищна общност не е много голяма то поведението, свързано с наличието на кибертормоз пряко я засяга. Основната особеност е в това, че тормозещият споделя своя „успешен опит“ с други съученици, които прави съпричастни към процеса на сплашване или злепоставяне. Споделянето е съществен елемент от принадлежността към една и съща приятелска група, компания или ученическа общност, а поведението и отношението, на всеки отделен член, се повлиява от това на останалите. Споделеният „героизъм“ винаги намира поддръжници, които подкрепят действията на тормозещия. Това е особено забележимо при подрастващите, които имат силна нужда да бъдат приети от връстниците, приятелите или съучениците. По този начин споделеното поведение на член от групата, се поощрява от останалите членове. Тъй като подрастващите, принадлежащи към едни и същи групи имат сходни

реакции, такива са и реакциите им на сплашване и караници, които се поддържат с течение на времето (Espelage, Swearer, 2003). Това се обуславя и от факта, че те споделят общи ценности и социални очаквания. Връстници, които притежават характеристики като независимост, неподчинение на възрастните и учителите се отличават с импулсивност и агресивност и затова подкрепят тормозещия, за разлика от връстници, които са послушни и добронамерени в общуването. Извършителите на кибертормоза се самооценяват като социално успешни (Sutton, Keogh, 2000). Те получават признание от съучениците си, което ги мотивира да продължат това поведение, защото то се приема (Salmivalli, Huttunen, Lagerspetz, 1997). Това не се отнася за жертвата, тя е игнорирана, не принадлежи на „групата“, изолирана е или се омаловажава присъствието и. Средствата за това са различни: изпращане на електронни враждебни, обидни думи или враждебни съобщения, еднократно или многократно, от лице или група, свързана с жертвата; изпращане на обидни думи, груби или неприятни съобщения относно жертвата (тормозът може да не се отнася до съдържанието, а до акта на повторение) непрекъснато изпращане на съобщения до жертвата, без нейното съгласие; онлайн ситуация, в която повече извършители се насочват към жертвата; многократно злонамерени съобщения, видеоклипове или снимки; поставяне в социалните мрежи на злонамерени коментари, лъжи, слухове или заплахи относно жертвата; преустановяване на контакта с жертвата, без нейната воля и съгласие; изпращане на съобщения, за да се обезсили жертвата, да и се внуши вина; създаване на акаунт в социалната мрежа с името на жертвата и публикуване там на обидни коментари от „трета страна“; създаване на акаунт в социалните мрежи с името на жертвата и създаване на профил с поместване на сексуални, расистки или други данни; изпращане на различни потребители на материали, които са лична собственост на жертвата (снимки и видеоклипове), към които тя е силно чувствителна; навлизане в личното пространство на жертвата, разпространение на невярна информация за нейни близки; използване на личните кодове за достъп на жертвата, с цел облагодетелстване; правене на снимки и видеоклипове, които злепоставят жертвата; заплаха за поместване в интернет пространството на снимки с цел контрол върху жертвата; публикуване на „обработени снимки“, които могат да се изтеглят и видят

от много хора; публикуване на информация, която жертвата е споделила само с няколко човека; изпращане на вируси в компютъра за ограничаване работата на жертвата или възпрепятстване изпълнението на домашните задания; заплашване на близки на жертвата; създаване на анкета или таблица със снимки за оценяване по някакъв критерий, който поставя жертвата в унизителна позиция (по килограми, външен вид, финанси, успех от контролно, някакво събитие и др.); заснемане на снимки или видеоклип с жертвата и публичното и оповестяване по електронен път. В нея тя е жертва на ритници, удари или друго насилствено поведение (Wong-Lo, Bullock, Gable, 2011).

Жертвата е ученик или ученичка, избрана от насилника, която приема заплахата и реагира тревожно, независимо че има възможност за отговор. Реакциите и са повече емоционални, тъй като първоначално се чувства беззащитна. Възможността за евентуално разпространение на негативната информация увеличава обхвата на преживяната тревога. В периода на пубертета, подрастващият е импулсивен и затова усещането за вредата е изопачено, както за насилника, така и за жертвата. Първият е в състояние да приема агресията си като шега, докато жертвата - болезнено случващото се. И в двата случая социалният Аз-образ е засегнат и това повлиява личностната активност след първоначалния емоционален афект. Училищната среда се превръща в атмосфера на безпокойство и страх (Notar, Padgett, Roden, 2013). Чувството на безпокойство е сигнал за нарушаване на личностния комфорт в нея. За жертвата училището се обезценява, то не е безопасна зона, в него тя преживява неприятни неща.

Цел на проведеното изследване

Целта на проведено изследване сред подрастващи, от училища в различни градове на Република България, е да се установи влиянието на кибертормоза върху преживяванията и активността на „жертвите“ в училищна среда. В изследването участват общо 2638 ученици на възраст между 12 и 18 години, от които 51.7% момчета и 48.3% момичета. Те попълват анкетна карта, която предварително е разработена за целите на изследването. Вътрешната съгласуваност на резултатите, изчислена чрез Алфа на Кромбах е в стойностите на много добра ($\alpha = 0.743$), което потвърждава надеждността

им. Процентното разпределение по възраст е, както следва: 13-14 години (30%), 15-16 години (36%), 17-18 години (34%).

Резултати

След анализа на отговорите от процеса на анкетиране се получи множество резултати. Установи се, че повечето ученици започват да използват интернет услугите преди 10 годишна възраст (68%). Използването е ежедневно (40, 3%), от два до три часа на ден (28, 3%) и около час на ден (39%). Основни причини за това са комуникацията с близки и приятели (76, 7%), развличане с четене на информация (75.9%), решаване на училищни задачи (53.6%). Общи са интересите за активността в пространството, като със статистическа значимост по пол са решаването на дидактически задачи, зададени от учителите ($p=0.001$), пазаруване (0.007), разширяване на информацията за себе си ($p=0.016$). Интернетът се използва допълнително и за споделяне на собствена информация (56.6%) и публикуване на снимки (52.2%). Средството, чрез което това се случва, най-често е мобилен телефон (99,4 %). Това е причината неприятната информация да се възприема приоритетно също от мобилен телефон (63,1%), следвана от електронен източник (персонален компютър, 59,4%), социални мрежи (45,3%) и други средства (10,5%). Субективният източник на неприятната информация е представен в Таблица 1.

Таблица 1

Източник на неприятна информация

Източник	Да	не
Съученик	17,2%	82,8%
Приятел	21,5%	78,5%
Познат човек	18,1%	81,9%
Известен през интернет	11%	89%
Неизвестен човек	48,4%	51,6%

По мнението на анкетираните ученици, негативна информация за себе си, приоритетно те получават от непознат за тях човек (48, 4%) или човек с който нямат междуличностни отношения. Поместени снимки, описани чувства, преживявания или изразено мнение се оценяват в интернет пространството различно. В него както позитивността, така и критичността се прави по-лесно. Пишецията отправя мнението сикъм непознат човек, като избягва ограничението за непосредствен контакт, за общуване и спазване на морално-етичните норми в него. Не са ниски и резултатите за негативни послания, получавани от съученик (17, 2%), приятел (21, 5%) или познат човек (18, 1%). Резултатите не се различават съществено по пол - дискомфорт от съученик ($p = 0,38$), от приятел ($p = 0,059$), от неизвестен човек ($p = 0,309$) и известен чрез интернет ($p = 0,126$). Коментарите, които създават неприятни преживявания, са свързани с оценка на „изнесен“ в пространството фалшив факт (26,9%), критикуване черти на характера (17,6%), отрицателна оценка на случайно събитие (12,8%) или коментари, свързани с части от тялото (11,1%). В тези ситуации, изследваните лица реагират емоционално, но се стремят към самостоятелно справяне със случващото се (70.1%), рядко търсят помощта на родителите (14.8%) или приятелите (12%) и най-малко се обръщат за помощ към учителите (1.7%). Учениците осъзнават, че случващото се засяга преди всичко тях и затова се ориентират към търсене на собствен подход за справяне със ситуацията и преодоляване на преживяванията си, относно нейния ефект за тях и околните. Изследваните лица жени са с по-висока готовност за търсене на помощ от връстници и родители, за разлика от момчетата.

Таблица 2*Резултати за справяне с негативно възприета информация (по пол)*

Начини на справяне	Пол		Р
	Мъже	Жени	
Сам	73,9%	65,8%	<0,001
Помощ от връстници	8,8%	15,4%	<0,001
Помощ за възрастни хора	5,9%	4,6%	0,39
Помощ за родители	11,9%	18%	<0,001

Note. Correlation is significant at the <0.01 level

Многократното повторение на негативната информация е регистрирана само при 6 % (N=166) от общото число изследвани лица. Те определят това като тормоз (83%), лична обида или омраза от източника на информацията (52%) и негативно отношение (36%). Потвърдението (или повторението) няколко пъти на информацията (злонамерени думи, видеоклипове със закани или подигравателни послания) повлиява поведението на „жертвата“. Промяната е в три посоки: здравословно състояние, собствени преживявания, отношение към други лица в това число и интернет активността в бъдеще. Статистическа значимост имат резултатите по пол, отнасящи се до последващи ефекти на физиологично ниво. Сънят на изследваните лица, оказали се в ролята на жертви, в повечето случаи се влошава (Таблица 3). Както момчетата, така и момичетата сънуват кошмари и не спят спокойно. Страхът от поредно възприеманата негативна информация отново ги прави неспокойни. Не се установяват, обаче, хранителни нарушения (при мъже 85, 3%, жени 84, 1% с $p=0.046$)

Таблица 3*Сравнение между половете относно нарушения на съня*

Пол	Не спя спокойно	Спя по-малко	Сънувам кошмари	Изобщо не спя	Не се наспивам	Сънят ми не е засегнат	
Мъже	26,8%	5,9%	45,3%	7,8%	4,3%	9,9%	p < 0,001
Жени	31,6%	3,7%	46,4%	9,9%	2,6%	5,8%	

Note. Correlation is significant at the <0.01 level

Промяната на поведенческо ниво се свързва с формирането на социални нагласи. Както момичетата, така и момчетата се чувстват наранени (мъже 89.3%, жени 82.2%) и дълбоко преживяват случващото се. Желанието им да се справят ги поставя в две позиции, които са оценени високо: 1- поява на стремеж да поставят и други хора в подобна роля (жертвата търси „съжертви“), както и 2- промяна в поведението, която да затвърди изнесената негативна информация (Таблица 4).

Таблица 4*Реакции на индивидуално ниво (по пол)*

тип реакция	мъже	Жени	p
Чувствам се наранен(а)	89.3%	88.6%	0.576
Искам да направя лошо на други	82.2%	89.3%	< 0.001
Преживявам случващото се	79%	77.6%	0.395
Държа се така, както очакват от мен	88.4%	87.8%	0.63

Notes. Correlation is significant at the <0.01 level

Има интересни резултати, относно поведението на изследваните лица, след разкриване на тяхна лична информация в Интернет или коментарии по отношение на нея. (Таблица 5) Независимо от това на каква възраст и от какъв пол са, техните реакции са повлияни от възникналите негативни преживявания, като следствие от „движението в интернет пространството“ на чуждите мнения. Неудовлетворението им от това ги прави неуверени. Поставените в позицията на жертва загубват желание да ходят на училище,

затварят се дори и за приятелите си, занемаряват уроците и подготовката си за училище, повече стоят у дома, гледат повече телевизия (жени 89.8%, мъже 85.1%, при $p < 0.001$) и избягват обществото на съучениците си, намаляват активността си в Интернет (по-силно изразено при изследваните лица – мъже). „Жертвата“ се затваря в себе си.

Таблица 5

Промени в живота след разкриване на лична информация в интернет

Промени	мъже	Жени	P
Не искам да ходя на училище	87.2%	89%	0,166
Не искам да виждам приятелите си	97,2%	96,3%	0.433
Не уча както преди	97,2%	96,3%	0.433
Не излизам от къщи както преди	92.6%	91.3%	0.223
Не играя както преди	6.2%	4.8%	0.106
не приближавам, когатомного са на едно място	5.1%	3.2%	0.019
Гледам повече телевизия от преди	85.1%	89.8%	<0.001
Не използвам интернет както преди	86,1%	81,1%	0.001

Note. Correlation is significant at the <0.01 level

Изследваните лица не се определят като изморени (мъже 9.9%, жени 5.9%, при $p < 0.001$, но се засилва притеснението им за неща, които по-рано не са им правили впечатление (мъже 86.4%, жени 77.4%, при $p < 0.001$), намалява и вярата в приятелите. (мъже 81.6%, жени 80%, при $p = 0.289$). Промяната в поведението си свързват с лесно повишаване на тон при напрежение и дори изблици, свързани с крясъци (мъже 13.5%, жени 16.3% при $p = 0.044$) Тези промени не се споделят с околните (мъже 60.5%, жени 53%, при $p < 0.001$), като статистическа значимост има и при резултатите за търсене на помощ от родителите (мъже 29.8%, жени 36.4%, при $p < 0.001$) Приятелите и училищният психолог не са предпочитани от изследвани лица (мъже 10.9%, жени 13,6%, при $p = 0.032$) за хора с които да се споделят негативните емоционални преживявания и страхове.

Дискусия

Кибертормозът, разгледан като електронна форма на агресия е сериозна заплаха за общественото здраве. Взаимодействието кибернасилник-жертва поражда специфични

промени в живота и отношенията и на двамата. Промените са соматични, емоционални и поведенчески (Ferrara, Ianniello, Villani & Corsello, 2018). Насилникът се обременява от идеята за причиняване на вреда, злепоставяне или демонстрация на враждебност, докато жертвата се повлиява от тяхното съдържание и интензивност.

Проведеното анкетно изследване с ученици в различни градове на страната показва, че кибертормозът не е често срещано явление в българското училище. От 2638 ученици на възраст между 12 и 18 години, явлението се идентифицира при 166 изследвани лица, което представлява 6% от общата извадка. Тъй като съдържанието на анкетната карта е насочено повече към оценката на преживяванията и поведението на жертвите, информацията за промените при кибернасилника са ограничени. Промяната в поведението на жертвата (независимо от нейния пол) е в няколко посоки: нарушено здравословно състояние, включващо неспокоен сън и сънуване на кошмари и засилване на негативните преживявания; пораждаше на усещане за нараненост, дълбоко преживяване на случващото се; промяна в личностната нагласа с пораждаше на желание за отмъщение и поставяне на „друг“ в ролята на жертва (съжертва) или поведение, затвърждаващо тази роля. Това е интересен факт, тъй като „търсенето на друга жертва“ е всъщност избягването на това да си единствен потърпевш.

Независимо от това на каква възраст и от какъв пол са, негативните преживявания и неудовлетворението от случващото се, прави учениците неуверени. Тези, които са в позицията на жертви, като следствие от кибертормоза, загубват желание да ходят на училище, затварят се, занемаряват академичната си подготовка, повече стоят у дома, гледат повече телевизия, намаляват активността си в интернет (по-силно изразено при мъжете). Тази промяна ограничава активността (за разлика от тази на насилника), затваряйки се в себе си, те засилват сензитивността си, притеснението си за неща, които по-рано не са им правили впечатление, повишават тон и дори крещат, намаляват вярата в приятелите си. В този възрастов период момичетата, жертви на кибертормоз, са склонни да се обърнат за помощ към родителите си в сравнение с момчетата, но изследваните лица и от двата пола загубват вярата си в приятелството.

Използвана литература

- Brand, S., Felner, R., Shim, M., Seitsinger, A., & Dumas, T. (2003). Middle school improvement and reform: development and validation of a school-level assessment of climate, cultural pluralism, and school safety. *Journal of Educational Psychology*, 95(3), 570–588. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.3.570>
- Craig, W., Harel-Fisch, Y., Fogel-Grinvald, H., Dostaler, S. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health*, 54(2), 216-24. doi: 10.1007/s00038-009-5413-9
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32, 365–383. DOI: 10.1080/02796015.2003.12086206
- Ferrara P., Ianniello F., Villani A. & Corsello, G. (2018). Cyberbullying a modern form of bullying: lets talk about this health and social problem. *Italian Journal of Pediatrics*, 44(1). DOI: 10.1186/s13052-018-0446-4
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78, 496–505. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x>
- Kasen, S., Berenson, K.R., Cohen, P., Johnson, G.J. (2004). Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention. NY: Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.1037/11330-000>
- Menesini E., Nocentini, A., Palladino, B. (2012). Empowering Students against Bullying and Cyberbullying: Evaluation of an Italian Peer-led Model. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 313-320. DOI: <https://doi.org/10.4119/ijcv-2922>
- Nishina, A., Juvonen, J., Witkow, M. R. (2005). The Psychosocial, somatic, and scholastic consequences of peer harassment. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 37–48. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp3401_4
- Notar, C. E., Padgett, S., Roden, J. (2013). Cyberbullying: Resources for intervention and prevention. *Universal Journal of Educational Research*, 1(3), 133 – 145. <https://www.learntechlib.org/p/160666/>.

- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/pits.10114>
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). Bullying in school: evaluation and dissemination of the olweus bullying prevention program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, 124–134. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01015.x>
- Pontes, N. M., Ayres, C., Lewandowski, C., Pontes, M. (2018). Trends in bullying victimization by gender among U.S. high school students. *Res Nurs Health*, 41(3), 243-251. DOI: 10.1002/nur.21868
- Randall, P. (1996). *Adult bullying: perpetrators and victims*. Routledge.
- Salmivalli, C., Huttunen, A., & Lagerspetz, K. M. J. (1997). Peer networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 38(4), 305–312. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00040>
- Slonje, R., Smith, P. K., & Frisen, A. (2013). Processes of cyberbullying, and feelings of remorse by bullies: a pilot study. *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 244–259. <https://doi.org/10.1080/17405629.2011.643670>
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child, Psychology and Psychiatry*, 49, 376–385. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x
- Wong-Lo, M., Bullock L.M., Gable, R.A. (2011). Cyberbullying: practices to face digital aggression. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 16(3), 317-325. <https://doi.org/10.1080/13632752.2011.595098>